

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.31(477)

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.4.12>

В. В. Мішустін

<https://orcid.org/0000-0002-8084-0901>

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Донецького державного університету внутрішніх справ

МЕХАНІЗМ ЗЛОЧИНУ В КОНТЕКСТІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

У статті проаналізовано думки вчених-криміналістів щодо поняття, структури та значення механізму злочину. Визначено, що механізм масових заворушень – це процес організації масових заворушень або активна участь в них, що включає здійснення протиправних дій у певний проміжок часу і обстановці, який охоплює підготовку, вчинення та приховування злочину, використання знарядь і засобів, взаємодію із предметом посягання і потерпілою особою. Вивчення механізму злочину як процесу здійснення протиправних дій надає можливість встановити закономірності вчинення злочинів певного виду, сприяє визначенню механізму слідоутворення та успішному виявленню і фіксації слідів злочину.

Визначення структури механізму злочину є одним із дискусійних питань у криміналістиці. Науковці відносять до даного поняття такі елементи як суб'єкт злочину, спосіб вчинення злочину, обстановка, час і місце, знаряддя і засоби вчинення злочину, потерпіла особа, предмет протиправного посягання, сліди, наслідки злочину та ін. До механізму масових заворушень доцільно віднести такі елементи: 1) спосіб вчинення масових заворушень; 2) особа злочинця; 3) обстановка, місце і час масових заворушень; 4) знаряддя вчинення протиправних дій; 5) предмет посягання та потерпіла особа. Структура механізму злочину не має відповідати криміналістичній характеристиці або складу злочину, але своїм змістом повинна у повному обсязі розкривати сутність злочинної діяльності, зокрема характер протиправних дій, які вчинені правопорушником і його взаємодію з навколишньою обстановкою.

Визначено взаємозв'язок та відмінності між механізмом злочину, криміналістичною характеристикою та складом злочину. Криміналістична характеристика є сукупністю узагальнених типових характеристик певного виду злочинів, а механізм злочину, у свою чергу, відтворює процес вчинення злочину та взаємодію його елементів. Механізм злочину відображається у матеріалах кримінальних проваджень, вивчення яких надає можливість відтворити процес кримінально-протиправної діяльності, визначити її характерні ознаки та в подальшому розробити криміналістичну характеристику певного виду злочинів.

Ключові слова: механізм злочину, масові заворушення, методика розслідування, злочин.

Постановка проблеми. Криміналістична методика розслідування вивчає складний об'єкт у який входять два протилежні, але пов'язані між собою види людської діяльності, а саме: 1) механізм учинення злочинів окремого виду; 2) розслідування злочинів окремого виду (діяльність слідчих, органів дізнання) [3, с. 5]. Виходячи з цього, розроблення практично орієнтованих методичних рекомендацій щодо

розслідування кримінальних правопорушень певного виду є неможливим без вивчення їх механізму. Так, механізм злочину відображається у матеріалах кримінальних проваджень, вивчення яких надає можливість відтворити процес кримінально-протиправної діяльності, визначити її характерні ознаки та в подальшому розробити криміналістичну характеристику певного виду злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізм злочину розглядався у наукових працях таких вчених як В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, О.М. Васильєв, А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель, З.І. Кірсанов, А.М. Кустов, О.Ф. Лубін, В.О. Образцов, М.В. Салтевський, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков. Особливості криміналістичного вчення про механізм злочину викладено у монографії А.Ф. Волобуєва «Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики».

Виклад основного матеріалу. А.Ф. Волобуєв зазначає, що предметом криміналістики є закономірні зв'язки між елементами механізму злочину, а завданням криміналістики – встановлення цих зв'язків. Механізм злочину розглядається як процес взаємозв'язку та взаємодії суб'єкта злочинної діяльності з предметом посягання, потерпілим, знаряддями й засобами вчинення злочину, часу, місця та обстановки його вчинення, а також наслідків (зокрема різноманітних слідів злочину) [6, с. 19]. Таким чином, механізм злочину розглядається як сукупність дій злочинця, вчинених у взаємодії з навколишньою обстановкою, місцем, потерпілою особою у певний проміжок часу, які призвели до настання суспільно небезпечних наслідків.

В.А. Журавель характеризує механізм злочину як внутрішній, системний, складний, динамічний порядок взаємодії криміналістично значущих елементів злочинної діяльності суб'єкта і факторів об'єктивної дійсності, що відображають зміст злочинної діяльності і обумовлюють виникнення криміналістично значущої інформації. Ця система включає: обстановку вчинення злочину; предмет злочинного посягання; комплекс дій злочинця і пов'язаних із ним осіб з готування, вчинення та приховування злочинів; ставлення суб'єкта до злочину, власних дій і їх наслідків; поведінка потерпілого (жертви) і дії осіб, які опинилися випадковими учасниками події злочину; зв'язки між діями і злочинним результатом [2, с. 169]. Вивчення механізму злочину як процесу здійснення протиправних дій надає можливість встановити закономірності вчинення злочинів певного виду, сприяє визначенню механізму слідоутворення та успішному виявленню і фіксації слідів злочину.

Механізм учинення кримінального правопорушення є динамічним процесом, що розгортається в певний проміжок часу та виражається у вигляді сукупності протиправних дій, учинених правопорушником для досягнення кримі-

нально-протиправного результату. Дослідження всіх елементів та взаємозв'язків механізму вчинення кримінального правопорушення дає можливість відтворити послідовну картину вчинення кримінального правопорушення у часі, а саме: яким способом правопорушник здійснював протиправні дії на стадіях підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення, як взаємодіяв із навколишньою обстановкою та особою потерпілого, які знаряддя та засоби використовував для досягнення кримінально-протиправного результату та яка слідова картина наявна на місці вчинення кримінального правопорушення [5, с. 24-25].

Деякими науковцями зауважено на подібності механізму злочину та криміналістичної характеристики, що може збігатися як за сутністю, так і за змістом. А.Ф. Волобуєв зазначає, що механізм злочину як наукова категорія тісно пов'язаний із поняттям криміналістичної характеристики. Механізм злочину – це об'єкт пізнання (реальна дійсність), а криміналістична характеристика виступає сукупністю знань про цей об'єкт (частина змісту криміналістики) [6, с. 66-70]. Не можемо не погодитись із думкою науковця, так як криміналістична характеристика складається на підставі вивчення слідчої та судової практики, а механізм злочину знаходиться своє відображення у матеріалах кримінального провадження.

Доцільно зауважити, що механізм злочину більш широке поняття, ніж спосіб злочину, який охоплює дії з підготовки, вчинення і приховування злочину та використані при цьому знаряддя і засоби, проте більш вузьке, ніж криміналістична характеристика, яка містить опис, аналіз таких елементів злочинної діяльності як типова особа злочинця, особа потерпілого, обстановка, предмети і наслідки посягань. Таким чином, механізм злочину дає адекватну уяву про структурно-функціональну, змістовно-хронологічну сторону злочинної події та вказує на відповідні зв'язки між її елементами (обставинами), а криміналістична характеристика включає в себе опис всіх елементів злочинної діяльності певного виду, в тому числі її механізму, та аналіз їх зв'язків і залежностей [8, с. 146]. Доцільно зауважити, що механізм злочину і криміналістична характеристика хоч і є пов'язаними між собою, так як характеризують злочин певного виду, але криміналістична характеристика є сукупністю узагальнених типових характеристик певного виду злочинів, а механізм злочину відтворює

процес вчинення злочину та взаємодії його елементів.

В.А. Журавель аналізуючи поняття криміналістичної характеристики та механізму злочину, говорить, що криміналістична характеристика злочинів – це наукова абстрактна категорія, у якій відображена якісно-кількісна інформація ретроспективної спрямованості як результат пізнання механізму певних різновидів злочинів, тобто механізм злочину – це об'єкт, що відображується, а криміналістична характеристика – це форма його відображення. Механізм злочину як внутрішньо замкнута динамічна система процесів і станів розслідуваної події, що виникають у ході взаємодіючих у злочині осіб, матеріальних об'єктів, генерує виникнення джерел криміналістично значущої інформації, тобто механізм злочину лише обумовлює виникнення слідів. У свою чергу, сліди як наслідки і як результат відображуваного процесу виходять за межі внутрішньої структури побудови механізму злочину [2, с. 169]. На нашу думку, сліди злочину не доцільно розглядати в структурі механізму масових заворушень, так як вони є результатом або наслідком вчинення протиправних дій та хоч і пов'язані з елементами механізму злочину, проте не відображають процес вчинення масових заворушень.

Р.С. Белкін механізм злочину розуміє як складну динамічну систему, що складається не тільки з поведінкових актів та зумовлених ними явищ. На думку науковця, елементами цієї системи є:

- 1) суб'єкт злочину;
- 2) відносини суб'єкта злочину до своїх дій, їх наслідків, до співучасників;
- 3) предмет посягання;
- 4) спосіб злочину як система детермінованих дій;
- 5) злочинний результат;
- 6) місце, час та інші обставини, які стосуються обстановки злочину;
- 7) обставини, що сприяють або перешкоджають вчиненню злочину;
- 8) поведінка та дії осіб, які виявилися випадковими учасниками (активними та пасивними) події;
- 9) зв'язки та відносини між діями (способом злочину) та злочинним результатом, між учасниками події, між діями та обстановкою, суб'єктом злочину та предметом посягання тощо.

Виходячи з викладеного, механізм злочину – поняття ширше, ніж склад злочину, який, як відомо, характеризується чотирма елементами.

Як і будь-яка система, механізм злочину формується і функціонує під впливом певних закономірностей [1, с. 123-125].

Визначення структури механізму злочину є одним із дискусійних питань у криміналістиці. А.Ф. Волобуєв підкреслює, що механізм злочину розглядається як функціональна динамічна система, у якій взаємодіють певні елементи злочину, між якими проявляються характерні зв'язки та залежності, які можуть бути використані при розслідуванні злочинів для встановлення обставин, що входять в предмет доказування. Ці зв'язки та залежності, будучи суттєвими для розслідування й повторюваними, мають характер закономірностей та вивчаються криміналістикою. Тому важливим завданням криміналістики є визначення цих елементів, характеру їх взаємозалежностей та зв'язків [6, с. 21]. У криміналістиці існує декілька думок щодо структури механізму злочину, відповідно до яких механізм злочину може охоплювати певні елементи складу злочину або криміналістичної характеристики, чи включає в себе стадії та способи вчинення злочину.

Механізм кримінального правопорушення об'єднує такі елементи: 1) дії з підготовки такого правопорушення; 2) дії з його вчинення; 3) дії з його приховування; 4) знаряддя, засоби і навички їх використання; 5) зміст взаємодії співучасників; 6) послідовність і характер взаємодії злочинців з різними об'єктами і особами: потерпілими, іншими учасниками кримінального провадження, обстановкою події, предметом посягання [8, с. 145-146]. А.Ф. Волобуєв відносить до механізму злочину такі структурні елементи: 1) суб'єкт злочину; 2) предмет посягання і жертва злочину; 3) обстановка злочину; 4) спосіб злочину; 5) сліди злочину. На думку науковця, орієнтиром у визначенні кількості елементів механізму злочину мають служити елементи складу злочину (кримінально-правовий аспект), але це повинні бути такі елементи, знання про які можна використати для встановлення обставин злочину, які входять у предмет доказування [6, с. 21-22]. В.А. Журавель зауважує, що механізм злочину включає: 1) обстановку вчинення злочину; 2) предмет злочинного посягання; 3) комплекс дій злочинця і пов'язаних із ним осіб із готування, вчинення та приховування злочину; 4) ставлення суб'єкта до злочину, власних дій і наслідків; 5) поведінка потерпілого (жертви) і дії осіб, які опинилися випадковими учасниками події злочину; 6) зв'язки між діями і злочинним результатом [2, с. 169]. На

думку В.О. Образцова, в найбільш розгорнутому вигляді система механізму злочину складається з трьох частин, кожна з якої може бути розглянута як самостійна закінчена діяльність: 1) підготовка до вчинення злочину; 2) вчинення злочину (безпосередня реалізація кримінально-протиправного діяння); 3) діяльність після вчинення злочину [4, с. 42]. Таким чином, структура механізму злочину не відповідає криміналістичній характеристиці або складу злочину, але своїм змістом має у повному обсязі розкривати сутність злочинної діяльності, зокрема характер протиправних дій, які вчинені правопорушником і його взаємодію з навколишньою обстановкою.

Отже, вивчивши думки вчених-криміналістів щодо поняття та змісту механізму злочину, слід визначити, що механізм масових заворушень – це процес організації масових заворушень або активна участь в них, що включає здійснення протиправних дій у певний проміжок часу та в певному місці і обстановці, який охоплює підготовку, вчинення та приховування злочину, використання знарядь і засобів, взаємодію із предметом посягання і потерпілою особою. До механізму масових заворушень, на нашу думку, доцільно віднести такі елементи:

- 1) спосіб вчинення масових заворушень;
- 2) особа злочинця;
- 3) обстановка, місце і час масових заворушень;
- 4) знаряддя вчинення протиправних дій;
- 5) предмет посягання та потерпіла особа.

Особа злочинця або суб'єкт злочину є центральним елементом його механізму, оскільки саме суб'єкт приймає рішення щодо своєї протиправної поведінки, обирає предмет посягання і жертву злочину, місце, час та обстановку його вчинення, а також спосіб своїх дій і знаряддя [6, с. 22]. Відповідно до ст. 294 КК України особою злочинця є особа, яка приймала активну участь у вчиненні масових заворушень (пошкодження або захоплення споруд і будівель, насильство над особою, здійснення підпалів і погромів та ін.) або здійснювала організацію масових заворушень, що виражалося у підшукуванні учасників, розповсюдженні неправдивої інформації, здійсненні закликів та підбурювання учасників та ін.

Спосіб злочину у сучасній криміналістиці розглядається як детермінована особистістю суб'єкта, предметом посягання (зокрема жертвою) і зовнішньою обстановкою система дій суб'єкта, спрямована на досягнення злочинної

мети. Криміналістична значущість способу злочину полягає в тому, що він закономірно пов'язаний з особою злочинця та є не тільки проявом його інтересів і прагнень, але й може вказувати на наявність певних навичок, які були проявлені при вчиненні злочинних дій [6, с. 28-29]. Спосіб вчинення масових заворушень, охоплює комплекс дій організаторів та активних учасників масових заворушень щодо підготовки, вчинення і приховування масових заворушень, а саме: організація масових заворушень (пошук учасників, поширення неправдивої інформації, заклики і підбурювання, розроблення сценарію та ролей здійснення масових заворушень), активна участь у масових заворушеннях (підпали, погроми, захоплення будівель, перешкоджання або опір представникам влади, насильство над особою) здійснення протидії розслідуванню (надання неправдивих показань або знищення доказів) та ін.

Обстановка розглядається як комплекс зовнішніх умов, що оточують суб'єкта і впливають на його дії та їх наслідки. У криміналістичному розумінні обстановка поєднує в собі час і місце злочину разом з об'єктами, які там перебувають, що характеризує просторово-часові параметри злочинних дій. Місце злочину (ділянка місцевості, приміщення) є певною територією, на якій розташовані об'єкти, що певним чином впливають на процес вчинення злочину й тому можуть бути використані в кримінальному провадженні [6, с. 26-27]. Часом вчинення злочину вказує не тільки точний час вчинення злочину, або проміжок часу, але й певні умови, а саме є певний час доби (ніч, ранок, день, вечір), пора року (зима, весна, літо, осінь), сезон, що вказує на механізм слідоутворення, можливих свідків, обставини, що сприяли або заважали вчиненню злочину.

Знаряддя вчинення протиправних дій визначаються як будь-які об'єкти матеріального світу, які суб'єкт використовує як інструмент для посилення певних або придбання нових можливостей здійснення впливу на якийсь предмет (руйнування або пошкодження для усунення перешкоди) або жертву для досягнення злочинної мети [6, с. 29]. Знаряддя вчинення масових заворушень – це спеціально виготовлені або пристосовані предмети оточуючого середовища, зброя тощо, за допомогою яких реалізується обраний учасниками масових заворушень спосіб їх вчинення [7, с. 16]. До таких знарядь можна віднести вогнепальну та холодну зброю, небезпечні речовини, газові балончики, шокери,

гумові кийки, бити, палиці, каміння, металеві прутки тощо.

Предметом посягання є предмет, на який злочинець впливає, здійснюючи щодо нього певні дії для задоволення своєї потреби. Тобто, це не будь-який елемент навколишньої обстановки, який піддавався впливу суб'єкта, а предмет, з яким пов'язане настання шкідливих наслідків, передбачених кримінальним законом. Поряд з предметом посягання суттєву роль у механізмі злочину відіграє особистість потерпілого або жертва, якою є фізична особа, яка безпосередньо піддавалася впливу з боку злочинця. У цьому разі вона може бути прирівняна до предмета посягання, впливаючи на який, злочинець має намір задовольнити наявні в нього потреби (реалізація мотиву) [7, с. 24-25]. Предметом посягання масових заворушень зазвичай є життя і здоров'я особи, громадський порядок та безпека, власність.

Висновки. Таким чином, механізм масових заворушень – це процес організації масових заворушень або активна участь в них, що включає здійснення протиправних дій у певний проміжок часу, в певному місці і обстановці, який охоплює підготовку, вчинення та приховування злочину, використання знарядь і засобів, взаємодію із предметом посягання і потерпілою особою. До механізму масових заворушень, на нашу думку, доцільно віднести такі елементи:

- 1) спосіб вчинення масових заворушень;
- 2) особа злочинця;
- 3) обстановка, місце і час масових заворушень;

- 4) знаряддя вчинення протиправних дій;
- 5) предмет посягання та потерпіла особа.

Список використаної літератури:

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Общая теория криминалистики. В 3-х томах. Т. 1. М.: Юрист, 1997. С. 118–119.
2. Загальна теорія криміналістики : генеза та сучасний стан : монографія / Володимир Журавель. Х : Право, 2021. 448 с.
3. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.
4. Криминалистика / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. В.А. Образцова. М.: Юристъ, 1997. 760 с.
5. Методика розслідування кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів монографія / Сергій Сергійович Вітвіцький, Олена Олексіївна Волобуєва, Марина Вадимівна Войчишена. Київ: ВД «Дакор», 2021. 190 с.
6. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія / Анатолій Федотович Волобуєв. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов. 2019. 122 с.
7. Розслідування масових заворушень: навч. посібн / М.А. Погорецький, О.Ю. Татаров, Д.Б. Сергеева, М.С. Цуцкірідзе; за ред.поф. М.А. Погорецького. К.: ВД «Дакор», 2014. 140 с.
8. Тіщенко В. В., Загородній І. В. Механізм кримінального правопорушення в системі його криміналістичної характеристики / *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. С. 141-147.

Mishustin V. V. Concept and structure of forensic characterization of mass riots

The article analyzes the opinions of forensic scientists regarding the concept, structure and meaning of the crime mechanism. It was determined that the mechanism of mass riots is the process of organizing mass riots or active participation in them, which includes the implementation of illegal actions in a certain period of time and in a certain place and environment, which includes the preparation, commission and concealment of a crime, the use of tools and means, interaction with object of encroachment and injured person. The study of the mechanism of crime as a process of illegal actions provides an opportunity to establish the regularities of the commission of crimes of a certain type, contributes to the determination of the mechanism of trace formation and the successful detection and fixation of traces of crime.

Determining the structure of the crime mechanism is one of the debatable issues in criminology. Scientists attribute to this concept such elements as the subject of the crime, the method of committing the crime, the setting, time and place, the tools and means of committing the crime, the victim, the object of the illegal encroachment, traces, consequences of the crime, etc. The mechanism of mass riots should include the following elements: 1) the method of committing mass riots; 2) the identity of the criminal; 3) situation, place and time of mass riots; 4) tools for committing illegal acts; 5) object of encroachment and injured person. The structure of the mechanism of the crime should not correspond to the forensic characteristics or composition of the crime, but its content should fully reveal the essence of the criminal activity, in particular, the nature of the illegal actions committed by the offender and his interaction with the surrounding environment.

The relationship and differences between the crime mechanism, forensic characteristics and composition of the crime are determined. Forensic characteristics are a set of generalized typical characteristics of a certain type of crime, and the crime mechanism, in turn, reproduces the process of committing a crime and the interaction of its elements. The mechanism of the crime is reflected in the materials of criminal proceedings, the study of which provides an opportunity to reproduce the process of criminal and illegal activity, to determine its characteristic features, and subsequently to develop a forensic characterization of a certain type of crime.

Key words: *forensic characteristics, mass riots, investigation method, crime.*